

A politikai gazdaságtani kritika politikuma

Andor László: *Eltévedt éllovas.*
Siker és kudarc a rendszerváltó gazdaságpolitikában.
Budapest, Napvilág Kiadó, 2009

Érdemes Andor László könyvével – az *Eszmélet* előző számában Fábry Ádám tollából megjelent bírálat (2010) fényében – többet foglalkozni, azt tágabb környezetbe helyezni, megvizsgálva a rendszerkritika hazai lehetőségeit, környezetét és beágyazottságát. Miként adhatunk érvényes és eredményes kritikát egy olyan globális rendszerben, mely napjainkra saját ellenzékét is integrálja? Ahogy arra Slavoj Žižek (2008, 109) is rámutat: mára „a kapitalizmus [...] még a szélsőbal munkás-önigazgató retorikáját is kisajátítja, és antikapitalistából kapitalista jelszóvá alakítja át”.

A fő dilemma a rendszerbe integráltság mértéke; pl. hogy a kritika mennyiben kívánja a kormányzati/önkormányzati munkát befolyásolni. Ha a cél valamiféle baloldali értékrend mentén pozitívnak értelmezett társadalmi változás elérése, akkor az aktív politikai-adminisztratív szerepvállalás egyrészt lehetőséget nyújt valós eredményeket produkáló cselekvésre, másrészt e cselekvés mozgásteret a kompromisszumok révén beszűkül. Mindazonáltal nem értelmetlen a rendszer korlátain belül a rászorulókat, munkavállalókat, kirekesztettek helyzetének javítása.

A néhai létező szocializmus országában az új rendszer egyfajta szociáldemokrata megközelítést még tolerál, de a mai rendszer elvetését, az antikapitalista álláspontot nem. Ezt a helyi főáram nem is ellenfélként kezeli, hanem idejétmúltnak, megvetendő és nevetséges eltévelyedésnek minősíti. Így mindenféle „balos” jobbító szándékot a kommunizmus címkéjével, gyilkos önkényuralmi törekvések vádjával igyekeznek ellehetetleníteni az ebben ellenérdekeltek harcok ideológusai, tollnokai. Egy ilyen környezetben Andor kötetét nem tekinthetjük pusztán tudományos vagy ismeretterjesztő műnek, mivel – a szerző pozíciója miatt mindenképp – részese a *Kulturkampf* csatározásainak, és így a szerző ez irányú szándékaitól szinte függetlenül politikai szereppel is felruházódik.

E szempontok figyelembevételével – mérlegelve a kritika élessége és effektív hatóköre között fennálló „helyettesítő” hatást – érdemes áttekintenünk Andor könyvének fő megállapításait, összevetve Fábry (2010) bírálatával, aki leginkább az államkapitalizmusra való hivatkozás hiányát, illetve a kapitalizmusváltozatok elméletének túlzott jelenlétét kifogásolja.

A könyv első fejezete áttekinti az államszocializmusként definiált (korábbi) rendszer fejlődését, lezárva azt a rendszerváltozással. Itt általános észrevételként ugyanazt fogalmazhatjuk meg, ami Andor tankönyvének (2007) államszocializmus fejezetével kapcsolatban is felhozható: az elemzés keretének választhatta volna a vilárendszer-elméletet, vagy legalább annak egyik alkotóelemét, a centrum–periféria elemzést (Bózsó 2009, 151). Szerencsésebb lett volna a történeteket belehelyezni egy tágabb centrum–félperiféria–periféria összefüggésbe, ezzel továbbblépve az egyes országokat áttekintő különálló elemzéseknél. A vilárendszer elmélet hazai hatóköre is bővülni látszik, hiszen e gondolatrendszer egyik fő alakja Immanuel Wallerstein 2010 februárjában a Nemzetvédelmi Egyetem (!) vendégeként hazánkban járt (az *Eszmélet* egyik védnökeként természetesen szerkesztőségünkkel is találkozott), így nézetei remélhetőleg már nem hatnak vörös posztóként a kultúrharc támadókedvű tollforgatói számára, különös tekintettel arra, hogy az amerikai hegemonia gyengülését is előre jelezte. A vilárendszer elmélet örvén – a volt szocialista országokat vizsgálva – talán „becsempészhető” lenne az ázsiai termelési módról folytatott vita, hiszen a *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe* is e vitát jelöli meg – a dependencia iskola és az *Annales* köre mellett – az elmélet egyik forrásaként (Wallerstein 2011, 35).

Ha már nem vilárendszer-elemzés, akkor lehetünk Fábrynál megenedőbbek a könyvben felbukkanó, Dorothee Bohle és Greskovicz Béla által képviselt kelet-európai kapitalizmus-moddal szemben (VOC), mivel ez legalább aláhúzza a változatok meglétét, tehát a főáram „nincs más alternatíva” érvelése ellen hat. Ráadásul saját térségünkben mutatja meg, hogy igenis lehetett, és lehet a kínáló gazdagságpolitikai alternatívák közül választani. Andor előbb említett tankönyve – összehasonlító gazdaságtan lévén – e vezérfonalra épül fel. Valóban, a könyvbéli analízisből kimarad az intézményrendszerek mögött álló társadalmi csoportok küzdelme, ebben egyetérthetünk Fábryval. Ilyen magyarázat híján valóban „osztályok nélküli” politikai gazdaságtannal állunk szemben, de ez megint csak összeköthető a vilárendszer-szemlélettel, gondoljunk Étienne Balibar írására (1992) az *Eszmélet* egyik korai számában.

A második fejezetben a rendszerváltozás utáni gazdaságpolitika történetét tekinti át a szerző. Andor, a hazai gazdaságpolitika szocialista „háttéremberként” belát a kulisszák mögé, a korábban kétosztatú politikai küzdőtérnek – az elmúlt 20 évet tekintve – nagyobbik felére. Könyve itt, e fejezetben a legizgalmasabb, leginformatívabb és talán ebben a legjobb. E fejezet önállóan is megáll, amihez jól kapcsolódik az előző fejezetben leírt magyar modell története. Várjuk tőle a gazdaságpolitika mindennapi gyakorlatára koncentráló újabb írását. Reméljük, biztosíthatja közepette vezetési naplóját, és később valamilyen formában közlésezi annak tartalmát.

A vilárendszer-elmélet braudeli hagyományaihoz kapcsolódva hiányolhatjuk, hogy a gazdaságpolitika történetének még a pénzügyminisztériumi szakemberek mozgását és korábbi tervhivatali múltját is feltáró részletezettsége mellett (89), nem találjuk a lassabban változó gazdasági mutatók idősorait (pl. a vizuális típusú olvasókra gondolva az adóssággal kapcsolatos, költségvetési, külgazdasági táblázatokat, grafikonokat). A Napvilág Kiadó *20 év után* sorozatának más kötetei (pl. Ferge Zsuzsáé) e tekintetben gazdagabbak. E szempontból Andor témánkhoz kapcsolódó másik dolgozata, a „Pénzügyi válság, gazdasági modellváltás, globális átrendeződés” (2009) – mely a világhálón a kiadó *Demos* oldaláról letehető – táblázatgazdagabb. (Zárójelben megjegyezhetjük, hogy talán jót tett volna a könyvnek egy névmutató, melynek generálása a mai szerkesztői szoftverekkel már nem annyira munkaigényes.)

Mit nem gondolnak?

A közgazdasági elméletek történetét összefoglaló harmadik fejezet kitűnő. Jól ragadja meg a „neoliberalizmus mint rendszerváltó program” erősségének okát, ami egyrészt „szellemi divatról” – lásd a Kádár Béla idézetet (163–164), amit Fábry is kiemel –, másrészt „gazdasági kényszerről”, harmadrészt pedig a „hazai gazdasági szereplők konkrét anyagi érdekeiről” árulkodik (161). Jó, hogy a nézetek taglalásával (ha úgy tesszik, a felépítmény részeként) rávilágít arra, hogy azok nem természeti igazságokat fejeznek ki, mint azt a főáram sugallja, hanem társadalmi jelenségek. Tanulságos, ahogy Kornai János nézeteit ütközteti a neoliberais főárammal. Néhány apróbb kritikai megjegyzést azonban tehetünk: több esetben jó lett volna a forrásra pontosan hivatkozni, segítve a téma iránt mélyebben érdeklődőket, pl. Bokros „nyolcvanas évek közepén írott tanulmánya” esetén (167). Vagy például nem derül ki, hogy Matolcsy György miben vitatkozott Kornaival a *Közgazdasági Szemle* hasábjain, és hogyan lehetett „még inkább kiigazításpárti” (173).¹

Andor szembeszáll a jegybank és más intézmények függetlenségének apologetáival is, kiemelve hogy a monetáris tanács tagjai „nem az égből pottyannak”, valamint a „felelősségáthárítás eszközévé válhatnak, például ha egy kormány ígéreteivel ellentétes intézkedéseit rájuk testálja” (177–178). Rámutat arra, hogy „a költségvetési tanács melletti éveken át tartó kampányolás [...] része volt annak a kísérletnek is, hogy elleplezzék a monetáris politika hibáit” (179). Pozitív, hogy a társadalmi részvétel/dolgozói tulajdonlás kérdése – igaz csak szűk három oldalban és a füstbe ment gondolatok közt – megjelenik a könyvben. Aláhúzza, hogy ez válság idején, azaz napjainkban ismét időszerű alternatíva lehet. Andor pontokba szedve számol le az eurót kísérő illúziókkal is, melyek közül talán a legfontosabb, hogy a konvergencia mint program nem azonos az életszínvonal és a jövedelmek nyugathoz való közelítéseként értelmezett

felzárkózással. (196) Az euró bevezetése nem öncél – érvel Andor –, azonban az euró-zónához való csatlakozás elhúzódása kifogásolható, mivel e politika nem tudatos választás, hanem „sodródás” eredménye.

A legutolsó alfejezet az „Élet a neoliberalizmus után” szől leginkább a mának. Itt Andor saját nézeteit fejti ki: fő gondolköre az állam és annak szerepvállalása körül forog, aminek kapcsán elválasztja a növekedést a fejlődéstől. A jelenhez közelítve bukkan fel *A tőke* és maga Marx is – Tamás Gáspár Miklós idézésének segítségével –, a 224 oldalas könyv 208. oldalán. Mégis lenne gondolatainak jövője?

Nem érdektelen Fábry felvetése, hogy a rendszerváltó közgazdasági gondolatok tárgyalása során, kritikai megközelítés esetén, célszerű ki-
térni, de legalábbis megemlíteni az államkapitalizmus–államszocializmus vitát. Azonban Fábry kritikájából elvetendő, hogy Andor áttekintő jellegű könyvében az államkapitalizmus vitatott fogalma szolgáljon alapterminológiaként. Ugyanakkor e vita rövid, szakszerű ismertetése a vonatkozó szakirodalom említésével talán bekerülhetett volna ebbe az utolsó egységbe, rámutatva, hogy nem szűnt meg a kapitalizmus meghaladását célul tűző bírálat, amint az *Eszmélet Könyvtár* 2007-ben napvilágot látott *Államszocializmus* című kötete is bizonyítja. Röviden összefoglalva: az államkapitalizmus megközelítés hívei úgy látják, hogy a létező szocializmusban fennmaradt a korábbi munkamegosztási struktúra, az áruterelés és így az elidegenedés sem szűnt meg, ezért a kialakult rendszert a kapitalizmus egy válfajának tekintik. Az államszocializmus fogalma mellett érvelők – mindezeket elismerve – újszerű társadalmi rendszernek látják a kialakult modellt. Létezik e két megközelítés kombinációja is, pl. Szalai Erzsébet félperiféria-szocializmus értelmezése (Krausz–Szigeti 2007, 54).

Itt vitatkozhatunk Fábry azon érvével, hogy az államszocializmus koncepciója a termelőeszközök birtoklásának törvényi formáját tekintené alapnak, mivel a jogi kifejeződés csak a termelési-gazdasági struktúrára épülhet. A statikus szempontú elemzéshez a történeti megközelítést is érdemes segítségül hívni: a létező szocializmus a kapitalizmus meghaladására indított kísérlet terméke, és ideológiájában, propagandájában mindig is ezt tükrözte. Továbbá, az áruterelés és pénzgazdálkodás nem mindig jelent kapitalizmust, és a tervgazdasági vagy tervutasításos rendszer alapja sem egyértelműen a pénzgazdálkodás: az árak szerepe megváltozhat a tervezésben. Ugyanakkor a cenzúra, a nemzeti, faji és nemi elnyomás sem tartozik a kapitalizmus lényegéhez, tehát ennek felmutatásával nem lehet a létező szocializmus kapitalista jellegét igazolni. Mindazonáltal egyetérthetünk azzal, hogy a teljes, vagy a gazdaság túlnyomó többségére kiterjedő államosítást nem tekinthetjük a kapitalizmus (feltételezett automatikus) meghaladásának. Az államszocializmus fogalmának használata mellett szól még a rendszer deklarált egalitárius jellege, ami természetesen nem feltétlenül jelent élhető körülményeket. Ezen felül, a kapitalizmushoz hasonlóan a létező szocializmusnak is

voltak változatai, és a nem jelentéktelen különbségeket például a Romániából Magyarországra való áttelepülések is jelzik.

Mi is e vita tétje? Egyrészt az, hogy érdemes volt-e – ami magában foglalja a jelen idejű kérdést is: vajon érdemes-e – az államhatalom megragadására törekedni, illetve eleve elvetélt volt-e a forradalmi kísérlet? Másrészt, egy talán erkölcsi dimenzió: a büntelenség kérdése. Mennyiben tudunk szembenézni az eszme nevében elkövetett embertelenségekkel, és mennyiben fakadt ez annak belső logikájából? Mindezzel egy olyan környezetben szembesülünk, amikor a főáram mindent elkövet a leegyszerűsített megbélyegzés érdekében. Egyetérthetünk Žižekkel: „A mai baloldal (vagy annak maradványa) retteg az államhatalommal való közvetlen konfrontációtól. Azokat, akik ma is harcolni akarnak az állammal, netán meg akarják hódítani, rögtön megvádolják, hogy nem tudtak megszabadulni a »régi paradigmától«. A »ma« feladata, hogy kikerüljünk az állam hatóköréből, és új, autonóm tereket hozunk létre.” (Žižek 2008, 201)

Különösen aktuális ez ma, mikor már/még a *Magyar Nemzet* 2010. karácsonyi számának körkérdése is az emberarcú kapitalizmus lehetőségére keresi a választ. A feleletek széles skálán mozognak: Csaba László szerint „lehetséges és létezik”, László Ervin szerint „lehetséges”, viszont Makovecz Imre szerint „egyszerűen nincs”. (Lesz-e... 2010) A *Magyar Lettre Internationale* 2010/11., téli száma pedig három kuka képét hozza címlapján: *Liberty, Equality, Fraternity* – azaz a szabadság, egyenlőség és testvériség szemétre került?

Politikai kritika

Andor könyvének nagy erénye, hogy az adott korlátok közt elérhető jobb, emberibb, a hátrányos helyzetben lévők szempontjait jobban figyelembe vevő gazdaságpolitika mellett érvel. A neoliberais kánonnal szemben nála van alternatíva, mindig érdemes mérlegelni. A könyv témája és Andor tapasztalata *politikai kritikát* fogalmaz meg. Szándékos e kifejezés használata, mivel e név egy klubhálózat, önszerveződő csoport és nem utolsósorban egy folyóirat és kiadó neve is Lengyelországban: *Krytyka Polityczna* (Mitrovits 2008). Talán előképül szolgálhat számunkra, hogy milyen irányban érdemes továbbhaladnunk az „új, autonóm terek” létrehozásában, ahol *Az Eltévedt éllovas* által közvetlenül és közvetett módon felvetett kérdéseket is megtárgyalhatjuk. Még ha egyet értenék is Tamás Gáspár Miklós súlyos ítéletével (2010), miszerint a válság nyomán kialakuló *centrális erőterben* „az egyre provinciálisabb, tájékozatlanabb, a konzervatív korszakhoz (önkéntelenül) egyre jobban alkalmazkodó, a konformizmus súlya alatt összeroppanó értelmiség hajdan nagyszerű küldetése véget ért,” akkor is tájékozódjunk, olvassunk. Forgassuk Andor László könyvét, *Az Eltévedt éllovast* is!

- ¹ Lásd Kornai (1996) és Matolcsy (1997) írásait. Cikkében Kornai méltatja a Bokros-csomagot, ami szerinte „kiigazítás recesszió nélkül”. Matolcsy vitába száll vele: amellett érvel, hogy az 1995-re kimutatott GDP-növekedés hamis, hiszen valójában 1,5%-os visszaesésről kellene beszélni. Azaz, ami történt, inkább „kiigazítás recesszióval” nem pedig nélküle, ahogy Kornai állította. Továbbá Matolcsy már akkor alternatív gazdaságpolitikát javasol, mivel szerinte a „belföldi kereslet mesterséges és drasztikus (részben az infláció felpörgetése révén történő) visszafogására nem volt szükség”. Ilyen értelemben, radikálisabb beavatkozást javasolva, valóban „még inkább kiigazításpárti”.

Hivatkozott irodalom

- Andor László 2007: *Összehasonlító gazdaságtan – Globális szemléletben*. Budapest, Zsigmond Király Főiskola – L'Harmattan Kiadó
- Andor László 2009: Pénzügyi válság, gazdasági modellváltás, globális ártrendeződés. *Demos Magyarország* (2009. február). <http://www.demos.hu/Tevekenysegi/Kiadvanyok/Tanulmányosorozat> (Letöltés: 2010. december 29.)
- Balibar, Etienne 1992: Az osztályharctól az osztályok nélküli harcig. *Eszmélet* 15–16 (1992. április–július), 257–274.
- Bózsó Péter 2009: Alapvető gazdasági összehasonlítások – didaktikus szemléletben. *Eszmélet* 84 (2009. tél), 149–153.
- Fábry Ádám 2010: Az „osztály nélküli” politikai gazdaságtan. *Eszmélet* 88 (2010. tél), 175–181.
- Kornai János 1996: Kiigazítás recesszió nélkül. *Közgazdasági Szemle* (1996. júl.–aug.), 585–613.
- Krausz Tamás – Szigeti Péter (szerk.) 2007: *Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok*. Budapest, L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány
- Lesz-e valaha emberarcú kapitalizmus? 2010: In: *Magyar Nemzet*, 2010. december 24. 12–13.
- Matolcsy György 1997: Kiigazítás recesszióval. *Közgazdasági Szemle* (1997. szept.), 782–798.
- Mitrovits Miklós 2008: Az árral szemben – körkép a lengyel intellektuális baloldali folyóiratokról. *Eszmélet* 80 (2008. tél), továbbá lásd: www.krytykapolityczna.pl (Letöltés: 2010. december 29.)
- Tamás Gáspár Miklós 2010: A magyar értelmiség halálára. *Népszava*, 2010. december 24. <http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=377950&lstparts=0> (Letöltés: 2010. december 29.)
- Wallerstein, Immanuel 2011: *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. Budapest, L'Harmattan – Eszmélet kiskönyvtár
- Žižek, Slavoj 2008: 1968-ban a struktúrák kimentek az utcára – vajon megint megteszik-e? *Eszmélet* 80 (2008. tél), 188–208.